

An Introduction to the Pragmatic Grounds for Interpreting Fiqhi Literature on Sale (Bay') and Options of Cancellation (Khiyarat)

Davood Saeedi¹

1. PhD in Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law; Lecturer and Invited, Department of Law, Faculty of Humanities, Hormozgan University, Bandar Abbas, Iran.
Email: d.saeedi@yahoo.com

ABSTRACT

Sale (Bay') and options of cancellation (Khiyarat) are among the most important subjects in the domain of jurisprudential (fiqhi) texts, as well as the legal and judicial system of Iran. Given that the principles for deducing legal rulings (istinbat al-ahkam) are text-centric, the pragmatic presupposition of jurists is that the Sacred Lawgiver (al-Shari'), like other rational persons, indeed, as the foremost among them, has utilized common human methods for conveying meaning and messages in the realm of rhetoric. In light of this presupposition, one may ask: what are the most important of these methods and foundations, and what linguistic norms and frameworks constitute them? In other words, how and by what methods have linguists in the field of Islamic jurisprudence (fiqh), that is, experts in language (ahl al-lisan) and jurists, succeeded in discovering and interpreting

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/jlr.2024.440297.2561

Received:
10 March 2024

Accepted:
12 August 2024

Published:
5 January 2026

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

meaning for deducing certain rulings in the domain of sale and options of cancellation? In this paper, the author, utilizing a descriptive-analytical method and relying on certain library sources from jurisprudential texts on sale and concomitant options, introduces applications of intertextuality, the principle of limited interpretation, presuppositions, etc., as among the most fundamental foundations in the pragmatics of jurisprudential texts.

Keywords: Pragmatics, Intertextuality, Principle of Limited Interpretation, Presupposition, Extenuating Circumstances.

Funding:

The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Davood Saeedi: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Formal Analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Visualization, Supervision, Project Administration.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Saeedi, Davood. "An Introduction to the Pragmatic Grounds for Interpreting Fiqhi Literature on Sale (Bay') and Options of Cancellation (Khiyarat)". *Journal of Legal Research*, 24, no. 64 (January 5, 2026), 415-440.

Extended Abstract

Linguistics, as its name suggests, is the scientific knowledge and study of language. By scientific method, it is meant that first, objective and tangible linguistic facts and phenomena are collected, classified, and catalogued, and conclusions are drawn from these catalogues. Then, the obtained results and hypotheses are put to the test so that, based on their correctness/incorrectness, they are accepted/rejected as a theory. A theory is generally considered acceptable if it is both “consistent” and “comprehensive yet parsimonious.” Consistent means the theory contains no internal contradictions. Comprehensive yet parsimonious means it is clear, explicit, and succinct while fully accounting for and justifying all relevant facts. A theory failing to meet these criteria must be revised or rejected. In linguistic studies, what is more important is not proposing hypotheses but testing these hypotheses against linguistic phenomena and describing them. Of course, science does not merely content itself with describing phenomena and formulating the laws governing them; it also seeks to find the causes and explain the factors involved and effective in the formation and change of phenomena. Linguistics can thus be considered “the science of elucidating language.” Generally, in linguistics, language is examined from two perspectives. On one hand, language is studied as the “faculty of speech” - that specific characteristic which is the distinguishing differential of humans from animals - and the laws governing it are examined. On the other hand, it examines all languages, including the mother tongue. In linguistics, three main branches are considered. Based on the traditional classification in discourse analysis, pragmatics is contrasted with sciences such as syntax and semantics. Syntax is the study of the relationships among linguistic forms, how these forms are arranged in sequence, and their correct order. Semantics examines the relationships between linguistic forms and objective phenomena.

In other words, it examines how words relate to objects. It also states the truth or falsity of the relations existing between linguistic descriptions and states of affairs in the external world irrespective of the speaker. In this triad, pragmatics considers the relationship between linguistic forms and their use. In this threefold distinction, only pragmatics involves the subject of the human agent in its analyses. Pragmatics focuses on an intermediate domain between semantics, sociolinguistics, and extra-linguistic contexts, and does not clearly demarcate its boundaries with these fields of study. Moreover, separating pragmatics from psychology and the social sciences provides little information regarding the ultimate goal of description and interpretation. The field of linguistic pragmatics is so broad that it encompasses all studies of language users, including neurolinguistics and sociolinguistics. Some define pragmatics as the study of speaker meaning; the meaning that a speaker or writer conveys

and a listener or reader of the text infers. Therefore, pragmatics deals more with analyzing what people intend by their utterances than with the *prima facie* meaning of the words or phrases. This kind of examination inevitably includes interpreting people's intentions in a specific context (i.e., particular conditions) and how those conditions affect utterances. It also necessitates attention to this important point: how speakers organize their speech by considering the audience, place, time, and governing conditions. This approach raises the question of how listeners resort to inference from the speaker's words to understand the speaker's intent, and how a large portion of the unsaid is considered part of the message. Here, the unsaid or invisible meaning is sought. According to this definition, pragmatics examines how much of the message is conveyed beyond what is explicitly uttered. Sale and options of cancellation in the domain of civil law are also among the most important subjects in the sphere of jurisprudential texts, as well as the legal and judicial system of Iran. Given that the principles for deducing legal rulings are text-centric, the pragmatic presupposition of jurists is that the Sacred Lawgiver, like other rational persons, indeed, as the foremost among them, has utilized common human methods for conveying meaning and messages in the realm of language. In light of this presupposition, one may ask: what are the most important of these methods and foundations, and what linguistic norms and frameworks constitute them? In other words, how and by what methods have linguists in the field of jurisprudence, that is, experts in language and jurists, succeeded in discovering and interpreting meaning for deducing certain rulings in the domain of sale and options? In the present paper, the author, using a descriptive-analytical method and relying on certain library sources from the body of *fiqhi* literature on sale and its concomitant options, introduces applications of intertextuality, the principle of limited interpretation, presuppositions, etc., as among the most fundamental foundations in the pragmatics of jurisprudential texts.

درآمدی بر مبانی کاربردشناختی متون فقهی در بیع و خيارات

داود سعیدی^۱

۱. دکترای فقه و مبانی حقوق اسلامی؛ مدرس مدعو، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه هرمزگان، بندرعباس، ایران.
d.saeedi@yahoo.com

چکیده:

بیع و خيارات از مهم‌ترین موضوعات حوزه متون فقهی، سیستم حقوقی و قضایی کشور ایران به شمار می‌رود. با توجه به لفظ‌محور بودن مبانی استنباط احکام، پیش‌فرض کاربردشناختی فقها این است که شارع مقدس نیز همچون دیگر عقلا، بلکه به‌عنوان رئیس عقلا، از روش‌های متداول بشری جهت انتقال معنا و پیام در حوزه زبان، بهره‌جسته است. با توجه به این پیش‌فرض، می‌توان پرسید که مهم‌ترین این شیوه‌ها و مبانی از چه ضوابط و چهارچوب‌هایی در زبان‌شناسی تشکیل شده‌اند. به بیان دیگر زبان‌شناسان عرصه فقهات یا همان اهل اللسان و فقها در حوزه کاربردشناسی زبان، چگونه و با چه روش‌هایی موفق به کشف و تعبیر معنا برای استنباط برخی احکام حوزه بیع و خيارات شده‌اند. در نوشتار حاضر، نویسنده به روش توصیفی - تحلیلی و با استناد به برخی منابع کتابخانه‌ای از متون فقهی باب بیع و خيارات، کاربردهای بینامتنیت، اصل تعبیر محدود، پیش‌فرض‌ها و... را از اساسی‌ترین مبانی در کاربردشناختی متون

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.48300/ijr.2024.440297.2561

تاریخ دریافت:

۲۰ اسفند ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۲۲ مرداد ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۱۵ دی ۱۴۰۴

فقهی معرفی کرده است.

کلیدواژه‌ها:

کاربردشناسی، بینامتنیت، اصل تعبیر محدود، پیش فرض، شرایط مقتضی.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

داود سعیدی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، تصویرسازی، نظارت، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

سعیدی، داود. «درآمدی بر مبانی کاربردشناختی متون فقهی در بیع و خیارات». مجله پژوهش‌های حقوقی، ۲۴، ش. ۶۴ (۱۵ دی ۱۴۰۴)، ۴۱۵-۴۴۰.

مقدمه

زبان پدیده‌ای است که می‌توان آن را عامل بسیار مهمی در تحولات علمی و تعاملی دنیا قلمداد کرد. دانشمندان زبان‌شناسی نه‌تنها زبان را «عامل» و «ابزار» ارتباطات می‌دانند، بلکه امروز از اکتشاف حقایقی راجع به آن سخن می‌گویند که به‌ویژه از تعامل آن با ذهن انسان نشئت می‌گیرد و می‌توان آن را منشأ بسیاری از تحقیق و تفحصات در علوم تلقی کرد. در تحقیقات و بررسی‌های علوم مختلف از علوم انسانی تا مهندسی و فیزیک نیز این «زبان» است که عامل اصلی ردوبدل شدن صحیح پیام‌ها و آموزش دانش‌هاست؛ بنابراین می‌توان این‌گونه مدعی شد که چنانچه حقیقت‌اعلای «زبان» و «مقدمات حکمت» انسان کشف شود، بی‌شک می‌توان از دل آن نکات و مطالب مهم‌تری دریافت و آنها را به‌مثابه ستون فقرات دانش‌های بشری مورد استناد و استفاده قرار داد.^۱ کاربردشناسی اصطلاحی است که به‌طور سنتی به همراه معنی‌شناسی و نحو، سه شاخه اساسی زبان‌شناسی را تشکیل می‌دهند. در زبان‌شناسی نوین، این حوزه به مطالعه زبان از نظر کاربران زبان می‌پردازد. این حوزه از زبان به‌ویژه به مطالعه انتخاب‌های زبانی و محدودیت‌های حاکم بر امر ارتباط با گویشوران در استفاده از زبان در تعاملات اجتماعی که با آنها مواجه‌اند و نیز تأثیراتی که زبان در یک محاوره بر مخاطب می‌گذارد، می‌پردازد. فورمکین، کاربردشناسی را به‌کارگیری زبان توسط مردم به همراه شرایط و موقعیت آن تعریف می‌کند.^۲ اصطلاح کاربردشناسی در مفهوم نوین آن به فیلسوفی به نام چالز موریس^۳ در سال ۱۹۳۸ برمی‌گردد. از منظر موریس به تبعیت از پیرس^۴، کاربردشناسی یکی از علمی است که به همراه معنی‌شناسی و نحو، با هم نشانه‌شناسی را شکل می‌دهند.^۵ از این منظر کاربردشناسی زبان، عبارت است از بررسی «ارتباط نشانه‌ها با مفسران آن».^۶ راجع به این حوزه از مطالعات معنی و اینکه بخشی از دانش معناشناسی به حساب آمده یا از آن استقلال دارد، اختلاف‌نظر وجود دارد. بدین بیان که در سنت مطالعات معنی‌شناختی امتیاز قائل شدن تمایز میان این دو به معنی آن است که معنی‌شناس صرفاً به مطالعه معنی درون‌زبانی می‌پردازد

۱. میرزاده، سید محمدحسین و علی مشهدی، «نقش مبانی زبان‌محور در تفسیر پویای اسناد حقوق بین‌المللی (با تأکید بر عبارت: توسل به زور)»، پژوهش‌های حقوقی، ۲۱، ۴۹ (۱۴۰۱)، ۷۷.

2. Victoria Formkin & Robert Rodman, *An introduction to language* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1988), 227.

3. Charles William Morris, *Foundations of the theory of Signs* (Chicago: University of Chicago Press, 1938), 29.

4. Charles S. Peirce, *Collected Papers* (Cambridge: Harvard University Press, 1994), 396.

۵. فردوس آقاگل‌زاده، فرهنگ توصیفی تحلیل‌گفتمان و کاربردشناسی (تهران: نشر علمی، ۱۳۹۹)، ۱۳۰.

6. Stephen Levinson, *Pragmatics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 5.

و بررسی رابطه دوسویه میان دانش درون‌زبانی و دانش برون‌زبانی را به کاربردشناس محول می‌کند. تمایز میان معنی‌شناسی و کاربردشناسی مورد تأیید تمامی معنی‌شناسان نیست. بعضی معنی‌شناسان از جمله لیکاف^۷ و لنگاکر^۸ این نوع مرزبندی را مخل مطالعه کامل معنی می‌دانند و معتقدند که حذف بافت غیرزبانی، نوعی ساده‌اندیشی در مطالعه و بررسی معنی به حساب می‌آید.^۹ با توجه به مقدمه بالا اهمیت و ضرورت مطالعات تطبیقی در زمینه حقوق اسلامی روشن می‌گردد. از این رو می‌توان پرسید که فقها در موضوعات بیع و خيارات (متاجر و مکاسب) از چه کاربست‌هایی در حوزه کاربردشناسی زبان که اغلب از سوی زبان‌شناسان غربی مدون و معرفی گشته، جهت استنباط احکام استفاده برده‌اند. این نوشتار که به روش توصیفی و تحلیلی و با استناد به منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی انجام گرفته، برخی از مهم‌ترین قواعد و چهارچوب‌های کاربردشناسی زبان را معرفی و با تطبیق مصادیق فقهی از باب متاجر معرفی می‌کند.

۱- پیشینه

مطالعه مصطفی جباری و حسین رضویان در مقاله‌ای با عنوان «نشانه‌های زبان‌شناسی حقوقی در متون فقهی»^{۱۰} که شامل مصادیقی از متن کتاب شرح لمعه است، را باید شبیه‌ترین و نزدیک‌ترین مطالعه به موضوع ما دانست. در مثال‌های مقاله مزبور، اشاره غیرمستقیم به افعال کُنشی مشهود است. فعل کُنشی، فعلی است که با صراحت از کُنش گفتاری خاصی نام می‌برد. برای مثال «قول دادن» یک فعل کُنشی است.^{۱۱} نظریه کارگفت برای نخستین بار از سوی آستین^{۱۲} یکی از فلاسفه مکتب آکسفورد در سخنرانی‌های او در سال ۱۹۵۵ در دانشگاه هاروارد معرفی شد و بیست سال بعد به چاپ رسید. آنچه وی تحت عنوان کارگفت‌ها مطرح ساخت، در اصل واکنشی مخالف نسبت به سه اصلی بود که معمولاً در میان معنی‌شناسان زبانی و معنی‌شناسان منطقی، مبنای نگرش نسبت به معنی قرار می‌گرفت. این سه اصل عبارت بودند از نخست اینکه جملات خبری نوع اصلی جملات یک زبان‌اند، دوم اینکه کاربرد اصلی یک زبان، اطلاع دادن و آگاهی از طریق جملات است و سوم اینکه صدق یا کذب معنی

7. George Lakoff, *Cognitive Semantics* (Bloomington; Indianapolis: Indianapolis University Press, 1988), 120.

8. Ronald W. Lagacker, *Foundations of Cognitive Grammar* (Stanford: Stanford University Press, 1987), 13.

۹. کورش صفوی، درآمدی بر معناشناسی (تهران: نشر سوره مهر، ۱۳۹۹)، ۴۳، ۳۷۹.

۱۰. مصطفی جباری و حسین رضویان، «رد پای زبان‌شناسی حقوقی در متون فقهی»، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۷، ۱۲ (۱۳۹۴)، ۴۱-۶۴.

11. George Yule, *Pragmatics* (New York: Oxford University Press, 1996), 132.

12. John Austin, *How to do thing with word* (Oxford: Clarendon Press, 1962), 146.

پاره‌گفتارها را می‌توان تشخیص داد. این سه اصل در زمان آستین مبنای نگرش فیلسوفان حلقه وین به شمار می‌آمدند که منطقیون اثبات‌گرا نامیده می‌شدند.^{۱۳} در نمونه‌های (الف) و (ب) «ضامن شدن»، «قبول کردن»، «حکم کردن»، «قضاوت کردن» و... افعال گُنشی هستند.

(الف) وقتی شخصی (مضمون‌عنه) به دیگری (مضمون‌له)، بدهکار است و شخص ثالثی (ضامن) می‌پذیرد که طلب طلبکار را بپردازد و بدهی بدهکار را بر عهده بگیرد، «عقد ضمان» منعقد می‌شود. این عقد مانند سایر عقود، شامل «ایجاب» و «قبول» است. ایجاب را ضامن می‌گوید و قبول را طلبکار. شهید ثانی می‌گوید: و الإیجاب و الضمنت و تکفُّلت و تقبُّلت و شبهه ولو قال: ما لک عندی أو علیّ أو «ما علیه علیّ» فلیس بصریح: ایجاب این است که ضامن بگوید: «ضامن شدم» یا «کفیل شدم» یا «قبول کردم» و عباراتی مشابه اینها. ولی اگر بگوید: «مال تو نزد من است» یا «مال تو بر عهده من است» یا «آنچه بر عهده اوست بر عهده من است»، به‌طور صریح بر عقد ضمان دلالت نخواهد کرد. سپس می‌افزاید: و قیل: إنّ «علیّ» ضمان. لإقتضاء «علیّ» الزام؛ و مثله «فی ذمتی» و هو متّجه، أمّا «ضمانه علیّ، فکافی لإنتفاء الإحتمال: برخی از فقها معتقدند: عبارت «علیّ» (بر عهده من است) مفید معنای ضمان است؛ زیرا «علیّ» در ساختار جملات عربی مفید التزام و تعهد است؛ و مانند همین عبارت است، عبارت «فی ذمتی»؛ یعنی اگر شخصی این عبارت را گفته باشد، «ضامن» تلقی می‌شود و این برداشت و نظر، نظر درستی است. أمّا عبارت «ضمانه علیّ» (ضمانت بدهی او بر عهده من است) برای افاده معنای «ضمان» کافی است و شخص با گفتن چنین عبارتی، ضامن تلقی می‌شود؛ زیرا احتمال معنای دیگری غیر از ضمان وجود ندارد.^{۱۴}

(ب) همچنین شهید ثانی در باب قضا می‌گوید: وقتی مدعی ادعایی مطرح می‌کند، چنانچه ماجرا بر قاضی کاملاً روشن و حکمش مشخص است، بر او لازم است که وقتی مدعی از او صدور حکم را خواست، حکم صادر کند. قاضی یکی از عبارات را می‌گوید: حکمت، قضیت، أنفدت، أمضیت، الرمت؛ حکم کردم، نافذ دانستم، ماضی و نافذ دانستم، الزام کردم (یا الزام می‌کنم و می‌دانم). اما اگر عبارتی از این قبیل بگوید کافی نیست: «ثبت عندی» (نزد من ثابت شد) «إنّ دعواک ثابتة» (دعوی تو مدعی ثابت و قابل قبول است) «أخرج الیه من حقّه» (حق او را خارج کن و به او بده). اما اینکه مدعی را امر کند که عین مال خود را از طرف دعوا بگیرد، یا او را امر کند که در آن عین تصرف کند، قابل پذیرش است یا خیر؟ جای تأمل است. وی (شهید ثانی) می‌گوید که شهید اول درباره اینکه از چنین ساختاری،

13. John Saeed, *Semantic* (Oxford: Blackwell Publishing, 2003), 222.

۱۴. زین‌الدین بن علی عاملی، *الروضه البهیة* (قم: دارالهادی للطبوعات، ۱۴۰۳ ق)، ۴، ۱۱۹.

حُکم کردن به دعوا را می‌توان فهمید، تأمل و توقف کرده است، ولی علامه حلی، قطع و جزم دارد که چنین ساختاری، مفید حکم دعواست.^{۱۵} بررسی تفاسیر مختلف فقهی در نمونه‌های دیگر این مطالعه با رویکردی زبان‌شناختی، حاکی از آن است که برخی فقیهان از اصول کاربردشناسی زبان همانند استنباط، افعال کُنشی، کنش‌های گفتاری، دانش پس‌زمینه‌ای عمومی و فرهنگی و اصل تعبیر محدود، در توجیه تفسیر و برداشت صحیح خود مدد جُسته‌اند. همچنین اشاره ضمنی و غیرمستقیم به مفاهیم جدید و تخصصی زبان‌شناسی - البته نه با عناوین امروزی - همانند ابهام واژگانی، ابهام ساختاری، عبارت ارجاعی و تعیین مصداق آنها مشهود است. وجود چنین شواهدی در متون فقه اسلامی، تأیید این فرضیه را قوت می‌بخشد که ردیابی از زبان‌شناسی حقوقی در فقه اسلامی و تفاسیر فقها وجود دارد. در اثری دیگر از دکتر سید محمدحسین میرزاده با عنوان «حقوق بین‌الملل از منظر علوم زبان»، به علم زبان‌شناسی کاربردی، زبان‌شناسی حقوقی و پراگماتیک به‌واسطه ایجاد لفظ، رابطه آن با شیء، شکل دادن معنای ریشه‌شناختی، قراردادی و سیاقی به آن و در مجموع، تبیین رابطه میان لفظ و معنا از سویی و کاربرد آن در استعمال زبان نوشتار و گفتار روزمره، به‌ویژه در حوزه‌های حقوقی، در حوزه تفسیر اسناد حقوقی بین‌المللی پرداخته شده است. در اثر مذکور تلاش شده است تا با رویکرد پراگماتیستی، حقوق بین‌الملل از منظر علوم زبانی تحلیل و بررسی شود.^{۱۶}

۲- بینامتنیت

بینامتنیت از یافته‌های قرن بیستم است که نگرش نوینی را در مورد رابطه عناصر در متن‌ها ارائه می‌دهد و به روابط میان متنی می‌پردازد. در واقع در طول تاریخ، متن‌ها در یک ارتباط زنجیره‌ای با هم خلق می‌شدند و همیشه متن‌های نو بر اساس متن‌های قدیمی، شکل می‌گرفتند. این موضوع به‌طور جدی هیچ‌گاه مورد توجه محققان قرار نمی‌گرفت و حوزه مطالعات جداگانه‌ای را به خود اختصاص نمی‌داد و واژه‌ای بر آن ابداع نشده بود. سرانجام در قرن بیستم ژولیا کریستوا^{۱۷} بانوی مهاجر بلغاری در سرزمین فرانسه، واژه‌ها و اصطلاحاتی را برای این نظریه جدید ابداع کرد و رویکردی نوین را فراروی محققان و منتقدان حوزه ادبیات قرار داد. «هرچند بر اساس اصل اولیه بینامتنیت باید اذعان کرد که بی‌شک پیش‌زمینه‌ها و پیش‌متن‌هایی برای نظریه او وجود داشت. گذشته از میخائیل باختین^{۱۸} به‌عنوان

۱۵. جباری و رضویان، پیشین، ۴۱-۶۴.

۱۶. ۱۶۱۶. سید محمدحسین میرزاده، *حقوق بین‌الملل از منظر علوم زبان* (تهران: پژوهشکده حقوق شهر دانش، ۱۳۹۸)، ۱۵.

17. Julia Kristeva, *The Kristeva reader* (New York: Columbia University Press, 1986), 60.

18. Michel Bakhtin, *Speech Genres and Other Last Essays* (Texas: University of Texas Press, 1986), 89.

شاخص‌ترین چهره پیشابینامتنیت، می‌توان از «فرمالیست‌های روسی مکتب پراگ و بسیاری دیگر از گرایش‌ها و جریان‌های نظری به‌ویژه در حوزه مطالعات ادبی و هنری به‌عنوان ریشه‌ها و پیش‌متن‌های بینامتنیت یاد کرد».^{۱۹} به همین سبب چند صدا در یک متن شنیده می‌شود. متن به‌کلی مستقل و ابداعی وجود ندارد؛ اما هر یک از این منتقدان با اصلاحات و تعبیرهای خاص خویش به این نظریه پرداخته است. بینامتنیت گرچه در قرن بیستم با ژولیا کریستوا و دیگر اندیشمندان غربی شناخته شده است، ولی باید اذعان داشت که این مباحث، هزاران سال پیش به‌وسیله علمای بلاغت به‌عنوان «مقال» بیان شده و معرفی گشته‌اند. مراد علمای بلاغت از عبارت «برای هر مقامی سخنی است» همین بینامتنیت بوده است.^{۲۰}

۲-۱- بینامتنیت آشکار یا صریح

بینامتنیت صریح بیانگر حضور آشکار یک متن در متن دیگر است. به عبارت روشن‌تر در این نوع بینامتنیت، مؤلف متن دوم در نظر ندارد، مرجع متن خود یعنی متن اول را پنهان کند. به همین دلیل به‌نوعی می‌توان حضور متن دیگری را در آن مشاهده کرد. از این منظر، نقل قول گونه‌ای بینامتنی محسوب می‌شود.^{۲۱} ژنت نیز نقل نقل را مثال می‌زند و می‌گوید: «در صریح‌ترین و لفظی‌ترین شکلش عمل سنتی نقل قول (با گیومه یا بدون ارجاع) است». در نقل قول، مؤلف متن دوم بینامتن را متمایز می‌کند به شکلی که می‌توان حضور یک متن دیگر را در آن متن مشاهده کرد. نقل قول را می‌توان به دو دسته بزرگ نقل قول با ارجاع و نقل قول بدون ارجاع تقسیم نمود.^{۲۲} در این‌گونه از پیوند بینامتنی، هنرمند متأخر تمام یا بخشی از متن هنرمند گذشته یا معاصر خود را در کلام خود می‌گنجاند. در بلاغت اسلامی این نوع بینامتنیت را با عنوان «تضمین» و گونه‌های فرعی آن تعریف کرده‌اند. تضمین بر اساس اندازه برگرفتن هنرمند متأخر از متن پیشین، بر دو نوع ابداع و استعانت است. همچنین به نام و نشان منبع پیشین هم دقت نشان داده‌اند و بر اساس یادکرد آن نام و نشان، تضمین را به دو نوع مصرح و مبهم دانسته‌اند. اگر در بررسی تضمین و انواع فرعی آن، مانند اقتباس، حل، درج و... حوزه معنایی این اصطلاح را گسترش دهیم و آن را صرفاً با شعر محدود نکنیم، درمی‌یابیم که در منابع بلاغت اسلامی

۱۹. بهمن نامور مطلق، درآمدی بر بینامتنیت (تهران: نشر سخن، ۱۳۹۰)، ۱۱.

۲۰. «لکل مقام، مقال». فرهاد ساسانی، «تأثیر روابط بینامتنی در خوانش متن»، مجله زبان و زبانشناسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۲(۱۳۸۴)، ۳۹-۵۵.

۲۱. نامور مطلق، پیشین، ۱۳۷.

۲۲. Gerard Genette, *Palimpsests: Literature in the Second Degree* (Paris: Seuil, 1982), 8.

به بینامتنی بسیار توجه شده است و با جزئی‌نگری انواع فرعی متعددی بر آن برشمرده شده است. به نظر اگر تضمین را گنجاندن کلام دیگری، اعم از آیه، حدیث، شعر، مثل و... میان سخن خویش تعریف کنیم، می‌توانیم انواع آنها را به صورت مشخص مدون نماییم و آنها را از گنجاندن یک نشانه زبانی تا بخشی از گفتار یا تمام گفتار دیگری، به صورت منسجم یا پریشان، تعیین و تحدید نماییم.^{۳۳} بینامتنیت صریح نیز به وفور در متون فقه همانند دیگر متون استعمال شده است. از شاهد مثال‌های فقهی متون بیع می‌توان از محل نزاع در معاطات نام برد. معاطات در لغت به معنای اعطای طرفینی است. یک نفر اعطا کند و دیگری بگیرد و دیگری هم اعطا کند و نفر اول بگیرد؛ این را معاطات می‌گویند. در تقریر محل نزاع معاطات برای کشف معنای مورد نظر، از شیوه بینامتنیت صریح استفاده شده است. شیخ انصاری بعد از بیان اقوال می‌فرماید: برای اینکه اقوال فقها روشن شود، اول باید مشخص شود، فقها محل نزاع را کجا قرار داده‌اند. آیا می‌گویند معاطات بیع است یا غیر بیع، لازم است یا غیر لازم؛ محل نزاع جایی است که متعاطیین قصد اباحه کردند یا جایی که قصد تملیک دارند. کلامی را از محقق ثانی (۸۷۰-۹۴۰.ق / جامع المقاصد) نقل می‌کنند، کلامی را از صاحب جواهر (۱۲۰۰-۱۲۶۶.ق / جواهر الکلام) بیان می‌کنند. در مورد کلام محقق ثانی می‌فرمایند: «بعید» و در مورد کلام صاحب جواهر می‌فرمایند: «ابعد»؛ سپس سخن شیخ طوسی (۳۸۵-۴۶۰.ق / الخلاف) به همراه قول شافعی (۱۵۰-۲۰۴.ق) و ابوحنیفه (۸۰-۱۵۰.ق) را بیان می‌کنند. پس از ذکر سخن ابن ادریس (۵۹۷-۵۴۳.ق) در السرائر در ادامه، قول ابن زهره (۵۱۱-۵۸۵.ق) درباره معاطات در الغنیه، ابو صلاح حلبی (۳۴۷-۴۴۷.ق) در الکافی، محقق حلی (۶۰۲-۶۷۶.ق) در الشرایع، علامه حلی (۶۴۸-۷۲۶.ق) در التذکره و شهید اول (۷۳۴-۷۸۶.ق) در القواعد (قواعد الأحکام علامه حلی) نقل می‌شود. بعد از بیان همه اقوال در مسئله، کشف معنا و منظور دقیق فقها در تقریر محل نزاع را قابل فهم می‌نماید. مرحوم شیخ می‌فرماید: وقتی کلمات فقها را بررسی کردیم، به این نتیجه می‌رسیم که محل نزاع در معاطات، معاطاتی است که قصد تملیک دارند (کشف معنای صحیح در محل نزاع معاطات با تمسک به نظریه بینامتنیت).^{۳۴}

۲-۲- بینامتنیت ضمنی

گاهی نیز مؤلف متن، قصد پنهان‌کاری بینامتن خود را ندارد و به همین دلیل نشانه‌های را به کار می‌برد

۳۳. علی صباغی، «بررسی تطبیقی محورهای سه‌گانه بینامتنیت ژنت و بخش‌هایی از نظریه بلاغت اسلامی»، پژوهش‌های ادبی، ۹، ۳۸ (۱۳۹۱)، ۵۹-۷۲.

۳۴. پایگاه اطلاع‌رسانی آیت‌الله محمدجواد فاضل لنکرانی، قابل دسترسی در:

که با این نشانه‌ها می‌توان بینامتنی را تشخیص داد و حتی مرجع آن را نیز شناخت؛ بنابراین بینامتنیت ضمنی، نه همانند بینامتنیت صریح مرجع خود را اعلام می‌کند و نه همانند بینامتنیت غیرصریح سعی در پنهان‌کاری دارد. به همین دلیل در این نوع بینامتنیت، عده خاصی یعنی مخاطبان خاصی که نسبت به متن اول (متنی که مورد استفاده قرار گرفته است) آگاهی دارند، متوجه بینامتن می‌شوند. مهم‌ترین اشکال این نوع بینامتن کنایات، اشارات، تلمیحات و... است.^{۲۵} ژنت در این خصوص می‌گوید: «بینامتنیت» در کمترین شکل صریح و لفظی‌اش، کنایه است، یعنی گفته‌ای که نیاز به ذکاوت فراوانی دارد تا ارتباط میان آن متن و متن دیگری که ضرورتاً بخش‌هایی را به آن بازمی‌گرداند، دریافت شود.^{۲۶} قواعد فقهیه مذکور در متون فقه بیع و خیارات، همانند «علی الید»، «لاضرر»، «تسلیط»، «الزعیم غارم»، «مایضمن»، «المؤمنون عند شروطهم»، یا عباراتی همچون «أوفوا بالعقود»، «اکل مال بالباطل»، «البیعان بالخیار» و... را می‌توان از مصادیق بینامتنیت ضمنی به شمار آورد. امام خمینی برخی از همین مباحث را در مقدمه کتاب البیع خویش چنین بیان می‌کند: «و لا یخفی أنّ الفائدة من هذا الكتاب بالنسبة إلى المحققین و الفضلاء، لا تختص بالبیع فقط، بل إنّه یفیدهم كذلك فی سائر أبواب الفقه، و حیث إنّ المباحث المطروحة بین طیات الكتاب غیر التي ذکرتم سابقاً کثیره، فإنّنا سنشیر إلى بعضها هاهنا و هی: فمن الآیات: «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ»، «تِجَارَةٌ عَنْ تَرَاضٍ»، «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ»، آیه «الاعتداء»، «و لا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ»، آیه «نفی السبیل»، آیه «الابتلاء» و غیرها. ومن الأحادیث: حدیث «السلطنه»، «لا یحلّ مال امرئ مسلم»، «حرمه مال المؤمن»، حدیث «الرفع»، حدیث «رفع القلم»، «عمد الصبی»، «إنّما یحلّل الکلام»، «لا تبع...»، حدیث «الشرط» و غیرها. ومن القواعد الفقهیه: قاعده «علی الید»، «ما یضمن بصحیحه» و عکسه، «الإتلاف»، «الغرور»، «عدم ضمان الأمین»، «لا ضرر»، «الخراج بالضمان»، «لا حرج»، «التقیه»، «التسبیب»، «نفی السبیل»، «الوقوف علی حسب...»، «کلّ مبیع تلف قبل قبضه»، قاعده «الید»، «التلف فی زمن الخیار»، «کلّ ما تجری فیهِ الإقاله...»، «البینه علی المدعی»، «القرعه» و غیرها.^{۲۷} پوشیده نیست که فایده این کتاب به نسبت پژوهشگران و عالمان اختصاصی صرفاً به بیع ندارد بلکه در سایر ابواب فقه هم برای ایشان دارای فایده است.

۳- اصل تعبیر محدود (تفسیر موضعی)

۲۵. نامور مطلق، پیشین، ۸۹.

26. Genette, Op. Cit. 8.

۲۷. روح‌الله خمینی، کتاب البیع (تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۲)، ۱ و ۷.

بر اساس برخی از اصول مطرح در کاربردشناسی زبان و تحلیل گفتمان در زبان‌شناسی، شنونده و خواننده متن، امکان تفسیر متناسب و موجه عبارت‌های زبانی را دارد. یکی از این موارد «اصل تعبیر محدود» است و بر این نکته تأکید دارد که در تفسیر یک عبارت نباید از بُعد زمان و مکان حاضر در گفتگو و متن فراتر رفته و زمان و مکان نزدیک را در نظر گرفت؛ به عبارت دیگر معمول‌ترین و مرسوم‌ترین حدس، اولین برداشت را در پی دارد و برداشت‌های فرعی در مرحله نخست، انجام نمی‌گیرد. مسئله‌ای که در تحلیل و تفسیر و فهم متن در تعامل بین شرکت‌کنندگان در گفتمان وجود دارد، آن است که شنونده و یا خواننده تا چه گستره‌ای از زمان و مکان مجاز خواهد بود که بافت موقعیتی را در تفسیر یک پاره‌گفتار و یا نوشتار توسعه دهد تا پیام مورد نظر گوینده یا نویسنده را به درستی درک و تفسیر کند. در جهت حل چنین مسئله‌ای که در هر تعامل و نوشتاری می‌تواند وجود داشته باشد، اصل تفسیر موضعی یا تعبیر محدود کارساز است. به بیان دیگر بر اساس این اصل، شنونده و یا مفسر و یا تحلیلگر نباید بافت موقعیت را بیشتر از حداقل مورد نیاز تحلیل و تفسیر آن پاره‌گفتار به لحاظ زمانی و مکانی گسترش دهد، بلکه باید نخست به محدودترین بافت ممکن، بسنده کند و با ارجاع به آن زمان و مکان محدود، پاره‌گفتار یا متن را تفسیر نماید. در صورت عدم دستیابی به تفسیر و پیام مورد نظر، بافت را گسترش دهد تا بتواند با ارجاع به آن گستره زمان و مکان به تفسیر و تحلیل و درک پیام نائل آید. به حداقل بافت موقعیتی که در محدوده آن بتوان متن را تفسیر نمود، اصل تفسیر موضعی گفته می‌شود. عدم رعایت چنین اصلی به درک و تفسیر نادرست از متن منجر خواهد شد.²⁸ در نمونه‌های زیر فقها نیز بر تفسیر متعارف بر عبارت‌ها تأکید کرده‌اند. بیان حالت‌های معنایی و تفسیری گرچه از سوی فقیهان و مفسران به‌وفور به کار گرفته شده است، اما آنان این شیوه را ذیل عنوان یک ضابطه و اصل و در قالب یک نظریه اساسی، عنوان نکرده‌اند و به همین دلیل برای آن نیز ساختاری به غیر از مباحث رایج در اصول فقه و تفاسیر قرآنی، بیان ننموده‌اند. در نمونه‌های سه‌گانه زیر فقهای حوزه بیع و مکاسب نیز بر تفسیر متعارف بر عبارت‌ها تأکید داشته‌اند.

۳-۱- اصل

بیشتر از یک تن از فقها به پیروی از علامه حلی گفته‌اند: اصل در بیع، لزوم است. علامه در تذکره گفته اصل در بیع، لزوم است؛ به دلیل آنکه شارع بیع را وضع کرده تا مفید نقل ملکیت باشد و هنگام شک در اینکه با فسخ، ملکیت مالک بر آنچه با بیع اخذ کرده، زایل شده یا خیر، اصل استصحاب، مقتضی لزوم

28. Gillian Brown & George Yule, *Discourse Analysis* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 58-59.

و بقای ملکیت است. همچنین غرض از بیع آن است که هرکدام از طرفین عقد بیع بتوانند در آنچه به دست می‌آورند، تصرف کنند. به نظر می‌رسد آنچه از عبارات گروهی از فقها استفاده می‌شود، این است که اصل یادشده در اینجا قابلیت اراده چهار معنا را داشته باشد:

- اصل به معنای راجح باشد که ابتدا به ذهن انسان تبادر می‌کند و آن را صاحب جامع المقاصد احتمال داده و در تصحیح این احتمال به غلبه استناد کرده است؛ یعنی گفته غالب افراد بیع یا استعمالات بیع، بیع لازم است.^{۲۹}

- معنای دوم اصل، قاعده‌ای است از عمومات (مانند *حلّ الله البیع*) که هنگام شک در برخی افراد، مانند شک در برخی احوال، لازم است به آنها مراجعه شود. شک در افراد مانند شک در لزوم یا جواز در یکی از افراد بیع و شک در احوال مانند شک در حال تأخیر که آیا خیار غبن اینجا جاری است یا خیر.^{۳۰}

- معنای سوم اصل، استصحاب است که به اصالت عدم ارتفاع اثر عقد به مجرد فسخ یکی از طرفین عقد بازمی‌گردد؛ یعنی به صرف اینکه یکی از طرفین فسخ کرد، اثر عقد برطرف نمی‌شود. شک در رفع اثر عقد و عدم آن ناشی از شک در لزوم و جواز عقد است و معنای عدم رفع اثر عقد، لزوم عقد است.^{۳۱}

- معنای چهارم اصل، معنای لغوی اصل است؛ بدین معنا که وضع بیع و بنای عرفی و شرعی آن بر لزوم و بیگانه شدن مالک اول نسبت به کالا است و جعل خیار در بیع حقی خارج از طبیعت بیع است که برای یکی از طرفین عقد یا برای هر دو قرار داده می‌شود. بیع نیز مانند هبه نیست که شارع در آن به جواز رجوع و اهب، حکم کرده باشد؛ به این معنا که جواز رجوع برای و اهب، در اصل و ذاتاً، حکم شرعی آن بوده و غیرقابل اسقاط است.^{۳۲}

۲-۳- فذلک رضی منه

یکی از ادله مسقط خیار حیوان، صحیحه ابن رثاب است.^{۳۳-۳۴-۳۵} شیخ انصاری در معنی سخن امام

۲۹. احمد پایانی، شرح مکاسب (قم: دارالعلم، ۱۳۹۷)، ۹، ۲۴.

30. Ibid. 25.

31. Ibid. 26.

32. Ibidem

۳۳. محمدبن یعقوب کلینی (شیخ کلینی)، *الکافی* (تهران: دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۶۳)، ۵، ۱۶۹.

۳۴. محمد بن الحسن عاملی (حر عاملی)، *وسایل الشیعه* (تهران: نشر اسلامیه، ۱۴۳۴ ق)، ۱۲، ۳۵۰.

۳۵. محمد بن حسن طوسی (شیخ طوسی)، *تهذیب الحکام* (تهران: دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۶۵)، ۷، ۸۰. در صحیحه آمده

صادق (ع) که فرمودند: «پس آن نشانه رضایت اوست، پس شرطی برایش نیست»، چهار احتمال ذکر می‌کند. وجود احتمالات چهارگانه معنایی برای جمله مذکور حکایت از تفسیر موضعی و تعبیر محدود دارد. اولین احتمال آنکه عبارت جواب شرط باشد و بنابراین که جواب شرط در نظر گرفته شود، حکم شرعی تعبدی شده و معنای آن این‌گونه می‌شود که امام (ع) فرموده‌اند: تصرف، رضایت و التزام به عقد است. بنا بر احتمال دوم جمله «فذلک رضاً منه» مقدمه برای ذکر جواب بوده و نه اینکه جواب شرط باشد. در اینجا «و شرطی برایش نیست» جواب شرط است. لذا رضایت، علت سقوط خیار حیوان نیست، بلکه حکمت آن است. در این صورت معنای حدیث این‌طور می‌شود: اگر مشتری در حیوان خریداری شده تصرف کند، چون تصرف وی از رضایت او به عقد حکایت دارد، خیار از او ساقط است. در احتمال سوم، جمله به معنای جمله خبریه‌ای است که شارع از واقع خبر می‌دهد. در این صورت، جمله علت برای جواب شرط است و بنابراین نفی خیار در این جمله، معلول آن است که تصرف غالباً بر رضایت به لزوم عقد، دلالت دارد؛ و احتمال چهارم اینکه جمله مذکور اخبار از واقع بوده و خود رضایت، علت عدم خیار باشد، اما نه از رضای نوعی که مربوط به احتمال سوم باشد، بلکه رضای شخصی که اطلاق حکم را مقید کرده است. دو احتمال اول، گرچه با اطلاق (شمول) سایر اخبار موافق است، اما با ظاهر خبر علی بن رئاب، سازگاری ندارد. معنای چهارم که هرچند اظهار احتمالات به نظر می‌رسد، اما با فتاوی فقهایی که اجماع بر سقوط خیار به سبب تصرف حاکمی از رضایت فعلی به لزوم عقد داشته‌اند، سازگاری ندارد. ضمن اینکه احتمال چهارم مشخص نیست که اظهار از احتمال سوم باشد.^{۳۶}

۴- پیش‌فرض‌ها

در بسیاری موارد هنگامی که با کسی صحبت می‌کنیم، فرض را بر این می‌گذاریم که آن فرد در مورد آنچه ما می‌گوییم، آمادگی قبلی دارد و ملزومات مرتبط با آن را می‌داند. به‌طور مثال هنگامی که به فردی می‌گوییم «دایی من از کانادا برگشت»، در واقع فرض کردیم که آن فرد از پیش می‌داند که «من دایی دارم» و «دایی من در کانادا بوده است»؛ این فرض گوینده را پیش‌فرض یا پیش‌انگاشت می‌گویند. برخی نویسندگان پیش‌فرض را چنین تعریف می‌کنند: «پیش‌فرض‌ها مواردی هستند که از سوی گوینده جزء زمینه‌های مشترک شرکت‌کنندگان در مکالمه محسوب می‌شود». نکته مهم در مورد پیش‌فرض‌ها آن

است که «فقی صحیح‌ه این رئاب: فَإِنْ أَحَدُ الْمَشْتَرِي فِيمَا إِشْتَرَى حَدَّثًا قَبْلَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فَذَلِكَ رِضَى مِنْهُ وَ لَا شَرْطَ لَهُ، قِيلَ لَهُ: وَ مَا الْحَدِيثُ؟ قَالَ: إِنْ لَمْ يَسْ أَوْ قَبْلَ أَوْ نَظَرَ مِنْهَا إِلَى مَا كَانَ مُحَرَّمًا عَلَيْهِ قَبْلَ الشَّرَاءِ».

۳۶. پایانی، پیشین، ۱۴۷-۱۵۰.

است که اگر جمله‌ای منفی شود، پیش فرض کماکان باقی می‌ماند. به‌طور مثال اگر بگوییم «دایی من از کانادا برنگشت» این پیش فرض که «من دایی دارم» همچنان باقی می‌ماند.^{۳۷} مسئله پیش فرض‌ها یا پیش‌انگاشت که برای نخستین بار از طرف استراوسن^{۳۸} مطرح شد، چنانکه مشاهده شد در اصل به رابطه میان جملات بازمی‌گردد و روابط آن را مورد تجزیه و بررسی قرار می‌دهد. این روابط دارای انواع مختلفی می‌تواند باشد.

۴-۱- پیش فرض واقعیت‌پذیر یا وقوعی

پیش فرضی است که فرض بر درست بودن آن است. افعالی مانند دانستن، فهمیدن، تشخیص دادن به‌منزله یک واقعیت تلقی می‌شوند و عبارتی که شامل فعل بودن، آگاه بودن، تعجب کردن، خوشحال و متأسف بودن، هستند، پیش فرض واقعیت‌پذیر دارند. کیپارسکی (۱۹۷۰)^{۳۹} این افعال واقعیت‌پذیر را در جملات بند موصولی نیز پیشنهاد می‌کند: خوشحالم که، افتخار می‌کنم که، نگرانم که، ناامید شدم که و ناراحت شدن، کشف کردن، پی بردن، به وجد آمدن و غیره.^{۴۰} صفوی، پیش فرض وقوعی نزد منطق‌دانان را استخراج اطلاعاتی می‌داند که گوینده مطرح می‌سازد، اما هدفش توضیحی درباره آن مطلب است نه طرح خود آن مطالب. به عبارتی ساده‌تر، اطلاعاتی که مخاطب از جمله گوینده استخراج می‌کند، در همان جمله آورده شده است، به‌عنوان مثال:

- به این نتیجه می‌رسیم، از سوی معصومان (ع) ولایت ثابت بوده است (به این نتیجه می‌رسیم پیش فرض واقعیت‌پذیر است).

- وقتی می‌گوییم ولایتی که رسول‌الله و ائمه داشتند (وقتی می‌گوییم پیش فرض واقعیت‌پذیر است).

- ائمه و فقهای عادل موظف‌اند (موظف‌اند پیش فرض واقعیت‌پذیر شناخته می‌شود).^{۴۱}

در بحث تصادق بایع و مشتری راجع به اینکه ثمن معینی غصبی است و در حالی که دارنده حق شفعه منکر آن است، قول شفیع مقدم می‌شود، چراکه اقرار آن دو در حق خودشان صحیح بوده و لذا به خاطر پیش فرض واقعیت‌پذیر و وقوعی که رخ داده، آنها ملزم به بازپرداخت ثمن به نفع شخصی هستند که آن دو به نفع او اقرار کرده‌اند؛ به عبارت دیگر غصبی از سوی بایع و مشتری صورت گرفته که آن دو تصدیق

37. Brown & Yule, Op. Cit. 29.

38. P. F. Strawson, "On Referring", *Mind*, New Series, 59, 235(1950), 320.

39. Paul Kiparsky & Carol Kiparsky, *Progress in Linguistics* (Hague: Mouton, 1970), 143.

۴۰. عادل محمدی، منظورشناسی زبان و تحلیل گفتمان (تهران: نشر روش‌شناسان، ۱۳۹۶)، ۳۱.

۴۱. کورش صفوی، معناشناسی کاربردی (تهران: همشهری، ۱۳۸۲)، ۶۸.

کرده‌اند.^{۴۲} یا در جای دیگری راجع به اقرار غاصب نسبت به مالی که فروخته، آمده است که اگر غاصب بعد از فروختن مال و قبل از انتقال مال به سبب صحیح، به غصبی بودن مال اقرار نماید و مشتری او را در این مورد، تکذیب نماید، باید ثمن پرداختی را به مالک آن در صورت اجازه از جانب مالک آن به وی بپردازد و در صورت فقدان اجازه، ملزم به پرداخت قیمت آن است.^{۴۳}

۴-۲- پیش فرض واقعیت‌ناپذیر

پیش‌انگاشت یا پیش فرض واقعیت‌ناپذیر، پیش فرضی است که نادرست بودن آن مفروض است. چنان‌که در مثال‌های زیر افعالی همچون «خواب دیدن»، «خیال کردن» و «وانمود کردن» این پیش‌انگاشت را دارند که آنچه پس از آنها می‌آید، نادرست است.

(الف) خواب دیدم ثروتمند بودم (< ثروتمند نبودم).

(ب) خیال می‌کردیم که در هاوایی هستیم (< در هاوایی نبودیم).

(ج) او وانمود می‌کند که مریض است (< او مریض نیست).^{۴۴}

در بحث معاطات که مفید ملکیت لازم است یا جایز، برخی عبارات از جمله «رَبِّمَا يَتَخَيَّلُ» یا «رَبِّمَا يَتَوَهَّمُ» حکایت از پیش فرض واقعیت‌ناپذیر دارد و گفته شده است که «چه بسا ممکن است استصحاب بقای عُلُقَه در معاطات شود. در باب خیارات از آن جواب داده شده است که ممکن است مراد از عُلُقَه، ملکیت یا سلطنت مترتب بر آن باشد و با انجام بیع، این دو با هم از بین برود که زوال اولی یعنی ملکیت، به خاطر استحاله اجتماع دو مالک بر عین واحد است و زوال دومی یعنی سلطنت مترتب بر ملکیت، به دلیل تبعیت از ملکیت و متفرع شدن از آن باشد و محال است که سلطنتی (که متفرع بر ملکیت است) باقی باشد، در حالی که ملکیت موجود نباشد، چون در این مقام فرضی به جز ملکیت متصور نیست؛ و چه بسا تخیل شده که ملکیت دارای مراتبی است و زوال همه مراتب آن آشکار نیست. در این نظر این اشکال باقی است که منظور از مراتب اگر ملکیت عین، منفعت و ملکیت انتفاع باشد، پس دو مورد آخر تابع دو مورد اولی است، پس فایده‌ای برای آن باقی نمی‌ماند و اگر مراد قوه ملکیت عین و ضعف آن

۴۲. محمدحسن نجفی، جواهر الکلام (قم: مؤسسه دائره‌المعارف فقه الإسلامی، ۱۴۲۱ ق)، ۳۷، ۴۶۹. «إذا تصادق البائع و المشتري أن الثمن المعين غصب و أنكر الشفيع فالقول قوله لأن إقرارهما إنما هو في حقهما، فيجب رد الثمن على المقر له».

۴۳. محمدحسن نجفی، معجم فقه الجواهر (بیروت: دار الغدير، ۱۴۱۷ ق)، ۴، ۶۴۹. «و لو أقر بالغصبيه بعد أن باعه و قبل الانتقال إليه بسبب صحيح و كذب المشتري اغرم الثمن للمالك إن أجاز البيع، و إلا فقيمته».

۴۴. محمد عموزاده مهدیرچی و منوچهر توانگر، کاربردشناسی زبان (تهران: سمت، ۱۳۹۵)، ۴۵.

باشد، پس در حد شدت آن از بین می‌رود و اصل آن باقی می‌ماند. ما در محل خود بیان ساختیم که ملکیت حقیقی از قبیل مقوله (جده مثل پیراهن و بدن و اضافه همانند پدر و فرزندی نیست) برای آنها شدت و وضعی نیست تا اینکه یک دفعه مرتبه شدید آن و دفعه بعد مرتبه ضعیف آن معتبر باشد. با لزوم اجتماع دو ملکیت بر عین واحد، پس محال است که سلطنت مترتب بر ملکیت باشد و در اعتباری بودن آن مبالغه می‌شود؛ و چه بسا توهم شود که واهب دو تا سلطنت دارد، یکی سلطنت بر مال و دیگری سلطنت بر تسلیط (مسلط کردن دیگران بر مال) و به سبب هبه، فقط سلطنت اول از بین می‌رود و سلطنت دوم که سلطنت بر تسلیط است، باقی می‌ماند.^{۴۵}

در مبیع بحث وصف طلقیت آن یکی از آثار صحت بیع و انتقال مبیع به مشتری است. نه اینکه طلقیت وصفی باشد که مشتری از مرتبه بعد از تملک مبیع، آن را در نظر گرفته باشد؛ بنابراین توهم نمی‌شود که تبدیل ثمن به رهن به اقتضای این بوده که معاوضه از جهت معاوضه است؛ بنابراین فقط اشکال از این جهت باقی می‌ماند که خیال می‌شود که این مسئله یک حکم عرفی به اقتضای معوض بودن ذات مبیعی است که انصاف به وصف رهنیت دارد. نفس معاوضه اگرچه اقتضا ندارد مگر اقتضای مبادله بین دو مال از این جهت که صرفاً دو مال هستند و همچنین اینکه انتقال مکان عوض، مقتضی متعلق حق مرتبه قرار گرفتن را به خاطر ویژگی محل به حکم عرف داراست.^{۴۶}

۴۵. محمدحسین اصفهانی، حاشیه المکاسب (قم: ذوی القربی، ۱۴۲۷ ق)، ۱، ۱۲۹. «المعاطه تقید الملك اللزوم أم الجائز- قوله قدس سره: (بل ربما براد استصحاب بقاء علقه.. إلخ) قد أجاب عنه في باب الخيارات بما ملخصه: أن المراد من العلقه إما الملكية وإما السلطنة المرتبه عليها، و قد زالتا معا بالبيع، و زوال الأولى لاستحاله اجتماع ملكين على عين واحدة، و زوال الثانية لتبعيتها و تفرعها على الأولى و يستحيل بقاء السلطنة المتفرعه على الملكية مع عدم الملكية، هذا ما يتعلق بالمقام حيث لم يفرض فيه إلا الملكية؛ و ربما يتخيل: أن الملكية لها مراتب و لم يعلم زوالها بجمع مراتبها؛ و فيه: أن المراد بالمراتب إن كان ملك العين و ملك المنفعة و ملك الانتفاع، و الأخيران تابعان للأول و لا مساس له بالمقام، و إن كان قوه ملكيه العين و ضعفها، فزالت بحد قوتها و بقي أصلها، فقد بينا في محله أن الملكية الحقيقيه من آيه مقوله كانت - جده إضافة - ليس لها شده و ضعف، حتى تعتبر المرتبه الشديده تاره و الضعيفه أخرى، مع لزوم اجتماع الملكين أيضا على عين واحدة، فيستحيل في الحقيقيه و بلغو في الاعتباريه؛ و ربما يتوهم: أن الواهب مثلا له السلطنة على ماله و له السلطنة على تسليطه الغير حدوثا و بقاء، و بالهبه زالت السلطنة الأولى و بقيت الأخرى، فله إبقاء سلطنه الغير و له إزالتها».

۴۶. رضا بن محمد هادی همدانی، مصباح الفقهيہ (قم: المؤسسة الجعفرية لإحياء التراث، ۱۳۷۶)، ۱۴، ۶۷۴. «و أمّا وصف الطلقية: فإنما هو من آثار صحه البيع، و انتقال المبيع إلى المشتري، لا أنه وصف يتلقاه المشتري من المرتبه، بعد تملك المبيع. فعلى هذا لا يتوهم صيروره الثمن رهنا باقتضاء نفس المعاوضه من حيث إنها معاوضه، و إنما الإشكال في ما قد يتخيل من الحكم العرفي باقتضاء العوضيه عن ذات المبيع المتصف بكونه مرهونا، ذلك فنفس المعاوضه و إن لا تقتضى إلا المبادله بين المالين من حيث إنهما مالان، إلا أن انتقال العوض مكانه يقتضى صيروره كونه متعلقا لحق المرتبه لخصوصيه المحل بحكم العرف».

۵- استلزام

یکی از معناشناسان ایرانی در تعریف استلزام می‌گوید: «در این رابطه معنایی، مفهوم یک جمله مستلزم مفهوم جمله دیگری است، به عبارت ساده‌تر اگر جمله «الف» به وقوع پیوسته باشد، پس جمله «ب» نیز وقوع یافته است.^{۴۷-۴۸} استلزام بر خلاف پیش‌فرض، متعلق به جمله است و کاری به گوینده ندارد. آن معنایی است که به لحاظ معناشناسی و نتیجه منطقی، موضوعی در پاره‌گفتار یا جمله اظهار می‌شود و وجود دارد؛ به عبارت دیگر استلزام، پیامد حتمی هر عبارتی است که بیان می‌شود. به‌عنوان مثال:

الف) برادر مریم سه رأس اسب خرید. معمولاً این جمله پوینده این پیش‌فرض را دارد: «شخصی به نام مریم وجود دارد»، «مریم تنها یک برادر دارد»، «برادرش پولدار است»، تمامی این پیش‌فرض‌ها مربوط به گوینده است و ممکن است همگی نادرست باشد؛ اما برای استلزام این جمله، با خود جمله و با معنی و نتیجه منطقی و تحت‌اللفظی سروکار داریم که برگرفته از جمله است، چه باور گوینده درست باشد چه نادرست باشد، این معنا، بی‌آنکه به زبان آیند، منتقل می‌شود. مثلاً جمله گفته شده در بالا این استلزام‌ها را دارد:

«برادر مریم سه حیوان خریده است»، «برادر مریم دو اسب خریده است»، «برادر یک اسب خریده است» و بسیاری از نتیجه‌های منطقی از این نوع هستند.^{۴۹} در استلزام معنایی در واقع، مفهوم یک جمله دیگری است، به عبارت ساده‌تر، اگر جمله «الف» به وقوع پیوسته باشد، جمله «ب» نیز وقوع یافته است. در این باره می‌توان نمونه‌های (الف) و (ب) را به دست داد که در آنها جمله (الف) مستلزم جمله (ب) است.

الف) مدیر این شرکت در تصادف کشته شد.

ب) مدیر این شرکت مرده است.

با توجه به این نمونه‌ها، استلزام معنایی را می‌توان رابطه میان مفهوم جملائی دانست که از طریق شرایط لازم و کافی واژه‌ها به یکدیگر مربوط می‌شوند. در نمونه بالا یکی از شرایط «کشته شدن» «مردن مدیر» است. قابل ذکر است نکته اساسی، تفاوت میان استلزام معنایی و ازبیش‌انگاری یا همان پیش‌فرض‌هاست. در پیش‌انگاری از طریق شرایط لازم و کافی مفهوم واژه‌ها صورت نمی‌پذیرد. چنانکه

۴۷. صفوی، درآمدی بر معناشناسی، پیشین، ۱۳۷.

۴۸. سیروس عزیزی و نگار مؤمنی، زبان‌شناسی حقوقی؛ درآمدی بر زبان، جرم و قانون (تهران: نشر جهاد دانشگاهی، ۱۳۹۱)، ۲۶۶.

۴۹. محمدی، پیشین، ۴۰.

در بخش گذشته گفتیم «کشته شدن مدیر» مستلزم «مردن مدیر شرکت» است و این استلزام به آن دلیل است که «کشته شدن» شرط لازم برای «مردن مدیر» به حساب می‌آید؛ اما در پیش فرض «دایی من از کانادا برگشت» نیز نمی‌توان یکی از شرایط لازم و کافی مفهوم واژه «دایی» به شمار آورد.^{۵۰} به نظر می‌رسد منظور از استلزام معنایی در کاربردشناسی زبان، همان عنوان منطوق جمله و انواعش در اصول فقه مراد باشد. منطوق کلام را حکمی تعریف کرده‌اند که لفظ در محل نطق بر آن دلالت می‌کند و مفهوم حکمی است که لفظ بر آن دلالت می‌کند، اما نه در محل نطق.^{۵۱-۵۲} برخی از نویسندگان منطوق را عبارت از معنایی دانسته‌اند که به‌طور مستقیم از کلام فهمیده می‌شود و موضوع آن در جمله ذکر شده باشد.^{۵۳-۵۴}

- دلالت اقتضا: هرگاه در یک جمله خبری، صدق گفتار یا در یک جمله انشایی، صحت آن مستلزم تقدیر گرفتن کلمه‌ای باشد، آن را دلالت اقتضا می‌نامند؛^{۵۵-۵۶} چراکه فقها می‌گویند در این مورد باید قصد متکلم این باشد که یا این مال را به تو می‌بخشم، یا قرض می‌دهم و آن مال به نحوی به مخاطب منتقل شود و سپس او بتواند برای خودش با آن چیزی بخرد.^{۵۷}

- دلالت تنبیه و ایما: چنانچه درستی و صحت کلام از نظر عقلی و شرعی متوقف بر چیزی نباشد، اما در کلام قیدی وجود دارد که علت حکم را بیان می‌کند (همان).^{۵۸} به‌طور مثال هرگاه کسی بگوید: «ماهیان درون آب را فروختم»، آنگاه کسی به او بگوید: «بیع باطل است»؛ از این دو جمله دانسته می‌شود که قدرت بر تسلیم مبیع معامله، شرط صحت بیع است.^{۵۹}

- دلالت اشاره: به دلالت کلام بر آنچه لازمه آن است، اما گوینده آن را اراده نکرده باشد، دلالت اشاره گویند.^{۶۰} در بحث ضمان اموال قیمی، برخی محشین راجع به تعیین زمان این ضمان بیان

۵۰. صفوی، درآمدی بر معناشناسی، پیشین، ۱۳۸.

۵۱. محمدرضا مظفر، اصول الفقه (قم: دار العلم، ۱۳۸۶)، ۱۷۳.

۵۲. شیخ جعفر سبحانی، الموجز فی اصول الفقه (قم: انتشارات حقوق اسلامی، ۱۳۸۱)، ۱۸۳.

۵۳. ابوالحسن محمدی، مبانی استنباط حقوق اسلامی (تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۷)، ۶۷.

۵۴. حسین قافی و سعید شریعتی، اصول فقه کاربردی (مباحث الفاظ) (قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۸)، ۱۴۷.

۵۵. ابوالقاسم بن محمدحسن قمی (میرزا)، قوانین الأصول (اصفهان: المکتبه الإسلامیه، بی‌تا)، ۱۲۸.

۵۶. محمدتقی آملی، المکاسب و البیع (قم: المؤسسة النشر الإسلامی، ۱۴۱۳ ق)، ۴۱۰. «اشتر بمالی هذا طعاماً لِنفسک و أوبع مالی لِنفسک».

۵۷. محمدی، مبانی استنباط حقوق اسلامی، پیشین، ۷۰.

58. Ibidem

۵۹. سبحانی، پیشین، ۱۸۶.

۶۰. قافی و شریعتی، پیشین، ۱۸۱.

می‌کنند: که سؤال‌کننده‌ای از آنچه بعد از تلف در زمانی بعد از زمان مخالفت، ملزم به آن است (یعنی زمان حدوث ضمان) می‌پرسد؛ هرچند ممکن است فایده بیان ظرف منحصر در بیان زمان ضمان نباشد، بلکه ممکن است فایده بیان ظرف برای بیان زمان قیمت نیز باشد، چراکه لفظ قیمت ممکن است ظاهر در اراده مالی در تقدیر باشد و عدم بیان زمان این ضمان، اختلال در بیان با اختلاف در قیمت به سبب زمان‌ها ایجاد کند، پس تکلیف به پرداخت قیمت با عدم علم به اینکه قیمت کدام روز مراد است در ضمان قیمی، صحیح نیست؛ بنابراین به دلالت اشاره ممکن است استفاده زمان حدوث ضمان در وقت به وجود آمدن آن کنیم که احتیاج به بیان ندارد و ذکر اراده مالی مقدره و مشخص نکردن زمان تقدیر آن، سبب این استنباط می‌شود که زمان ضمان همان یوم مخالفت در ادای ضمان به دلالت اشاره یا به دلالت التزامیه است.^{۶۱-۶۲}

۶- شرایط مناسب (مقتضی)

برای شناسایی وقوع یک کنش گفتاری بر اساس نیت گوینده، شرایط مناسب یا مورد انتظاری وجود دارد که در اصطلاح فنی، شرایط اقتضایی نامیده می‌شود. در برخی موارد روشن، مانند پاره‌گفت (الف)، اگر گوینده در موقعیت خاصی قرار نداشته باشد (یعنی در این مورد خاص اگر قاضی دادگاه نباشد)، اجرای آن پاره‌گفت نامتناسب یا به عبارت دیگر، فاقد شرایط اقتضایی خواهد بود.

الف) من شما را به شش ماه زندان محکوم می‌کنم.

در بافت‌های روزمره میان مردم عادی، پیش‌شرط‌هایی نیز برای تحقق کنش گفتاری وجود دارد. نخست، شرایط عمومی مطرح است که دو طرف گفتگو تابع آن هستند. برای مثال، زبان مکالمه را می‌فهمند و نقش بازی نکرده یا مهمل نمی‌گویند؛ اما شرایط محتوایی/معنایی بعد از شرایط عمومی مطرح می‌شود. به‌طور مثال شرایط محتوایی برای وعده دادن و هشدار دادن این است که پاره‌گفت باید

۶۱. «و ما أورد المصنف يمكن الجواب عنه - كما أفاده الأستاذ - فان السائل - كما ذكره المصنف قدس سره - إنما سأل عما يلزمه بعد التلف بعد الفراغ عن أن زمن المخالفة هو عين زمان حدوث الضمان، و لكن يمكن أن تكون فائدة الطرف غير منحصره في بيان زمان الضمان، بل يمكن أن تكون لبيان زمان القيمة أيضا، و ذلك لأن لفظ القيمة ظاهر في إرادة الماليه المتقدرة، و إرادة الماليه المتقدرة مع عدم بيان زمانها إخلال في البيان لاختلاف القيمة باختلاف الأزمان، فلا يصح التكليف بالقيمة مع عدم العلم بأنها قيمة أي يوم، فبدلالة الإشارة يمكن استفاده أن زمان القيمة هو زمان حدوث الضمان حيث ذكر زمان حدوث الضمان، و هو غير محتاج إليه، و ذكر الماليه المتقدرة و لم يبين زمان تقديرها فيعلم أن زمانها هو يوم المخالفة بدلالة الإشارة، أو بالدلالة الالتزامية، كما عبر عنها الأستاذ».

۶۲. محمدرضا مظفر، حاشیه‌المکاسب (ایران: نشر حبیب، بی‌تا)، ۸۶.

به رخدادی در آینده معطوف شود. البته برای «وعده دادن» شرط محتوایی دیگری نیز لازم است و آن اینکه رخداد آینده، عمل آینده گوینده خواهد بود. شرایط مقدماتی برای وعده دادن با شرایط مقدماتی برای هشدار دادن بسیار متفاوت است. هنگامی که من قول می‌دهم کاری انجام دهم، دو شرط مقدماتی وجود دارد: اول اینکه رخداد به‌خودی‌خود اتفاق نخواهد افتاد؛ دوم اینکه رخداد تأثیر سودمندی در پی خواهد داشت. هنگامی که هشدار می‌دهم، شرایط مقدماتی زیر وجود دارد: روشن نیست که شنونده از وقوع رخداد اطلاع دارد یا خیر؛ گوینده فکر می‌کند که رخداد حتماً اتفاق خواهد افتاد و تأثیر سودمندی نخواهد داشت. شرط دیگری که با این شرایط ارتباط دارد، شرط صداقت است که بر اساس آن، گوینده برای تحقق یک وعده، واقعاً می‌خواهد عمل آنی را انجام دهد؛ و در مورد هشدار نیز گوینده حقیقتاً باور دارد که رخداد آنی تأثیر زیان‌آوری خواهد داشت. در نهایت، شرط اساسی مطرح است که در آن، گوینده از طریق کُنش بیان یک وعده، قصد دارد تعهدی برای انجام عمل وعده داده شده، ایجاد کند. به سخن دیگر این پاره‌گفت، موقعیت گوینده را از نداشتن تعهد به داشتن تعهد تغییر می‌دهد. برای مثال شرط اساسی در مورد هشدار، موقعیت گوینده را از آگاه نکردن به آگاه کردن از رخداد بد آینده تغییر می‌دهد. بدین ترتیب، شرط اساسی با تلفیق محتوای پاره‌گفت، بافت و قصد گوینده، شرایط لازم را برای اجرای مناسب یک کُنش گفتاری خاص (رعایت شرایط اقتضائی) فراهم می‌سازد.^{۶۳} به نظر می‌رسد به غیر از مثال و نمونه‌ای که برای کارگفت اعلامی ناظر به قضاوت امیرالمؤمنین در جایگاه قاضی در جهت استدلال به صحت بیع فضولی بیان شد، بتوان نظریه امام خمینی را در قاعده لاضرر در بیع ضرری به‌عنوان شرایط اقتضائی در نظر گرفت. به این بیان که نظریه ایشان در قاعده مبتنی بر دو مقدمه است:

- مقدمه اول، تفکیک بین وظایف متعددی است که رسول اکرم (ص) داشته است. به نظر امام خمینی، پیامبر اکرم (ص) دارای سه نوع مقام است و بنابراین در هر مورد باید فرمان‌ها و احکام ایشان با توجه به این مطلب سنجیده شود. مقام اول رسول خدا (ص) نبوت است. در این مقام، نبی اکرم (ص) پیام‌آور الهی است و نظر شارع مقدس از زبان او بیان می‌گردد. مقام دوم ایشان، ریاست و تصدی امر سیاست و یا به اصطلاح مقام اجرایی است. این مقام با مقام اول تفاوت اساسی دارد. چراکه در مقام نخست پیامبر (ع) از خود ابتکاری نداشت و فقط احکام را ابلاغ می‌کرد. پس اگر نهی و امری وجود داشت، متعلق به باری تعالی بود؛ ولی در مقام دوم رسول خدا به‌عنوان رئیس امت شخصاً و با صلاحدید خودش دستور صادر می‌کند و امرونی می‌فرماید. مقام سوم رسول

۶۳. عموزاده مهدیرچی و توانگر، پیشین، ۷۰-۷۱.

اکرم (ص) قضاوت است؛ یعنی پیغمبر علاوه بر وظایف پیامبری و اجرایی در مواجهه با خصومات و مراعات بین مردم نیز به قضاوت می‌نشست. احکامی که ایشان در مقام قضاوت و رفع خصومات صادر فرموده با احکام حکومتی و همچنین با احکامی که در بیان منویات باری تعالی ابلاغ فرموده، متفاوت است.

- طبق مقدمه دوم، در جملاتی که رسول الله (ص) یا امیرالمؤمنین (ع) با کلمه «قَضَى» یا «حَكَمَ» یا «أَمَرَ» و امثال این‌ها بیان کرده‌اند، مراد احکام شرعی نیست؛ یعنی پیامبر در مقام ایفای وظایف نبوی نبوده، بلکه دستور اجرایی صادر کرده یا حُکَم قضایی را بیان می‌کند.^{۶۴}

- نتیجه، امام خمینی بعد ذکر این مقدمات در نتیجه‌گیری می‌فرماید: اینکه حدیث لاضرر و لاضرار در مسند احمد بن حنبل به روایت عباده بن ثابت در ضمن قضاوت‌های پیغمبر (ص) نقل شده است، به این تعبیر که «و قَضَى أَنْ لَا ضَرَرَ وَ لَا ضَرَارَ» نشان می‌دهد که حکم مذکور ظاهراً از جمله احکام قضایی است که پیامبر (ص) در مقام قضا صادر کرده‌اند.^{۶۵}

نتیجه‌گیری

از نوشتار حاضر این نتایج به دست آمد که بینامتنیت صریح، که بیانگر حضور آشکار یک متن در متن دیگر است و بینامتنیت ضمنی با استفاده‌هایی همچون اشارات و تلمیحات از آیات و روایات «او فوا بالعقود»، «تجاره عن تراض»، «احل الله البيع» تا «حدیث سلطنه»، «لا یحل مال امری مسلم» و قواعد فقهیه همچون «علی الید»، «اتلاف» و «الغرور» و... همه نمونه‌های بارزی از بینامتنیت برای استنباط حکم فقهی بیع و خیارات لحاظ می‌شدند. اصل تعبیر محدود با امکان تفسیرهای مناسب و حالت‌های چندگانه معنایی در معانی «اصل» و «فذلک رضا منه»، مصادیق اصلی این قواعد کاربردشناختی زبان به شمار می‌رفتند. در مسئله تصدیق فروشنده و خریدار در هنگام غصبی بودن ثمن معامله، این رفتار فروشنده و خریدار از موارد پیش‌فرض واقعیت‌پذیر و الفاظ «یتخیل» و «یتوهم» از مصادیق پیش‌فرض واقعیت‌ناپذیر در متون فقه بیع تفسیر می‌شدند. استلزام با انواع منطوق‌های غیرصریح در اصول فقه یعنی اقتضا، تنبیه و ایما و اشاره مطابقت داشت و شرایط مقتضی نیز به بیان حکم حکومتی از سوی پیامبر اکرم (ص) در ماجرای ثمره ابن جندب و حدیث لاضرر می‌پرداخت.

۶۴. روح‌الله خمینی، الرسائل (قم: اسماعیلیان، ۱۴۱۰ق)، ۵۱.

۶۵. مصطفی محقق داماد، قواعد فقه: بخش مدنی ۱ (تهران: نشر مرکز، ۱۳۹۴)، ۱۴۸.

فهرست منابع

- قرآن کریم.
- اصفهانی، محمدحسین. حاشیه المکاسب. قم: ذوی القربی، ۱۴۲۷.
- آقاگل‌زاده، فردوس. فرهنگ توصیفی تحلیل‌گفتمان و کاربردشناسی. تهران: نشر علمی، ۱۳۹۹.
- آملی، محمدتقی (محرر). المکاسب و البیوع. قم: مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۱۳.
- پایانی، احمد. شرح مکاسب، جلد نهم. قم: دارالعلم، ۱۳۹۷.
- جباری، مصطفی و حسین رضویان. «رد پای زبان‌شناسی حقوقی در متون فقهی». مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۷، ۱۲ (۱۳۹۴)، ۴۱-۶۴.
- حر عاملی، محمد بن الحسن. وسایل الشیعه. تهران: نشر اسلامی، ۱۴۳۴ق.
- خمینی، سید روح‌الله. الرسائل. قم: اسماعیلیان، ۱۴۱۰ق.
- خمینی، سید روح‌الله. کتاب البیوع. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۲.
- ساسانی، فرهاد. «تأثیر روابط بینامتنی در خوانش متن». مجله زبان و زبان‌شناسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۲ (۱۳۸۴)، ۳۹-۵۵.
- سبحانی، شیخ جعفر. الموجز فی اصول الفقه. جلد ۱. قم: انتشارات حقوق اسلامی، ۱۳۸۱.
- صباغی، علی. «بررسی تطبیقی محورهای سه‌گانه بینامتنیت ژنت و بخش‌هایی از نظریه بلاغت اسلامی». پژوهش‌های ادبی، ۹، ۳۸ (۱۳۹۱)، ۵۹-۷۲.
- صفوی، کورش. درآمدی بر معناشناسی. تهران: سوره مهر، ۱۳۹۹.
- صفوی، کورش. معناشناسی کاربردی. تهران: همشهری، ۱۳۸۲.
- طوسی، محمد بن حسن. تهذیب الأحکام. تهران: دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۶۵.
- عاملی، زین‌الدین بن علی. الروضه البهیة. قم: دارالهادی للمطبوعات، ۱۴۰۳.
- عزیززی، سیروس و نگار مؤمنی. زبان‌شناسی حقوقی؛ درآمدی بر زبان، جرم و قانون. تهران: جهاد دانشگاهی، ۱۳۹۱.
- عموزاده مهدیجی، محمد و منوچهر توانگر. کاربردشناسی زبان. تهران: سمت، ۱۳۹۵.
- قافی، حسین و سعید شریعتی. اصول فقه کاربردی (مباحث الفاظ). قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۸.
- قمی (میرزا)، ابوالقاسم بن محمدحسن. قوانین الأصول. اصفهان: المکتبه الإسلامیه، بی‌تا.
- کلینی، محمد بن یعقوب. الکافی. تهران: دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۶۳.
- محقق داماد، سید مصطفی. قواعد فقه؛ بخش مدنی ۱. تهران: نشر مرکز، ۱۳۹۴.
- محمدی، ابوالحسن. مبانی استنباط حقوق اسلامی؛ اصول فقه. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۷.
- محمدی، عادل. منظورشناسی زبان و تحلیل‌گفتمان. تهران: نشر روش‌شناسان، ۱۳۹۶.
- مظفر، محمدرضا. اصول الفقه. قم: دارالعلم، ۱۳۸۶.
- مظفر، محمدرضا. حاشیه المکاسب. ایران: نشر حبیب، بی‌تا.
- میرزاده، سید محمدحسین و علی مشهدی. «نقش مبانی زبان‌محور در تفسیر بویای اسناد حقوق بین‌المللی (با تأکید بر عبارت: توسل به زور)». پژوهش‌های حقوقی، ۲۱، ۴۹ (۱۴۰۱)، ۷۱-۹۰.

Doi:10.48300/jlr.2022.148311

- میرزاده، سید محمدحسین. حقوق بین‌الملل از منظر علوم زبان. تهران: پژوهشکده حقوق شهر دانش، ۱۳۹۸.
- نامور مطلق، بهمن. «ترامنتیت: مطالعه روابط یک متن با دیگر متن‌ها». پژوهشنامه علوم انسانی، ۵۶ (۱۳۸۶)، ۸۳-۹۸.

- نامور مطلق، بهمن. درآمدی بر بینامتنیت. تهران: نشر سخن، ۱۳۹۰.
  - نجفی، محمدحسن. معجم فقه الجواهر. بیروت: دار الغدير، ۱۴۱۷ق.
  - نجفی، محمدحسن. جواهر الکلام. قم: مؤسسه دائره المعارف فقه اسلامی، ۱۴۲۱ق.
  - همدانی، رضا بن محمد هادی. مصباح الفقهیه. قم: المؤسسة الجعفریه لإحياء التراث، ۱۳۷۶.
- (ب) منابع خارجی

- Austin, John. *How to do thing with word*. Oxford: Clarendon Press, 1962.
- Bakhtin, Michel. *Speech Genres and Other Last Essays*. Texas: University of Texas Press, 1986.
- Brown, Gillian & George Yule. *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Formkin, Victoria & Robert Rodman. *An introduction to language*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1988.
- Genette, Gerard. *Palimpsests: Literature in the Second Degree*. Paris: Seull, 1982.
- Kiparsky, Paul & Carol Kiparsky. *Progress in Linguistics*. Hague: Mouton, 1970.
- Kristeva, Julia. *The Kristeva reader*. New York: Columbia University Press, 1986.
- Lagacker, Ronald W. *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
- Lakoff, George. *Cognitive Semantics*. Bloomington; Indianapolis: Indianapolis University Press, 1988.
- Levinson, Stephen. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Morris, Charles William. *Foundations of the theory of Sings*. Chicago: University of Chicago Press, 1938.
- Peirce, Charles S. *Collected Papers*. Cambridge: Harvard University Press, 1994.
- Saeed, John. *Semantic*. Oxford: Blackwell Publishing, 2003.
- Strawson, P. F. "On Referring". *Mind*, New Series, 59, 235(1950), 320-344.
- Yule, George. *Pragmatics*. New York: Oxford University Press, 1996.

(ج) سایت‌های اینترنتی

- <https://fazellankarani.com>